

MP Board Class 10 Sanskrit Practice Set – 3

बोर्ड परीक्षाया: सज्जीकरणाय गुरुत्वपूर्णा: अभ्यासा: (सत्रम् 2025-26)

कक्षा: दशमी (Class 10th)

विषयः: संस्कृतम् (Sanskrit)

पूर्णाङ्काः: 75 अङ्काः

समयः: 3:00 होरा:

सामान्यनिर्देशाः (General Instructions):

- एतत् अभ्यासप्रश्नपत्रं म. प्र. माध्यमिकशिक्षा मण्डलस्य (MP Board) दशमक्याः संस्कृतपाठ्यक्रमस्य ब्लूप्रिण्टानुसारं विरचितम् अस्ति।
- **अभ्यास सेट-3:** अस्मिन् सेट-1 एवं सेट-2 इत्यस्य कस्यापि प्रश्नस्य पुनरावृत्तिः न कृता। सर्वे प्रश्नाः 100% नवीनाः सन्ति।
- **भागः - अ (अपठित-अवबोधनम्):** अपठित-गद्यांशधारिताः बोधात्मकप्रश्नाः (10 अङ्काः)।
- **भागः - ब (पठित-अवबोधनम्):** 'शेमुषी' पाठ्यपुस्तकधारिताः गद्यांश-पद्यांश-नाट्यांशप्रश्नाः (30 अङ्काः)।
- **भागः - स (व्याकरणम्):** शब्दरूप-धातुरूप-सन्धि-समास-प्रत्यय-उपसर्ग-अव्यय-वाच्यपरिवर्तन-प्रश्नाः (25 अङ्काः)।
- **भागः - द (रचनात्मककार्यम्):** शुल्कमुक्ति-प्रार्थनापत्रम्, संस्कृत-अनुवादः, परोपकारः/मम प्रियः कविः निबन्धलेखनम् च (10 अङ्काः)।
- **भागः - इ (उत्तरमाला):** सर्वेषां प्रश्नानां सप्रमाणं सम्यक् समाधानानि उत्तरमाला च।

भागः - अ : अपठित-अवबोधनम् (Unseen Comprehension) — [10 अङ्काः]

प्रश्न 1. अधोलिखितं अपठित-गद्यांशं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृतेन लिखतः

10 अङ्काः

सज्जनानां सङ्गतिः 'सत्सङ्गतिः' इति कथ्यते। सत्सङ्गत्या मानवाः सन्मार्गे चलन्ति, तेषां दुर्गुणाः विनश्यन्ति च। संसारे यः जनः सत्सङ्गतिं करोति सः कीर्तिं, सुखं, शान्तिं च लभते। दुष्टानामपि संसर्गेण साधवः दुष्टाः भवन्ति, परन्तु सत्पुरुषैः सह वसत मनसि धर्मस्य सद्भिचारस्य च उदयः भवति। सत्सङ्गतिः जाड्यं धियो हरति, सिञ्चति वाचि सत्यम्, मानोन्नतिं दिशति, पापमपाकरोति च। अतः सर्वैः मानवैः सर्वदा सत्सङ्गतिः एव करणीया। कुसङ्गतिः तु सर्वथा त्याज्या भवति।

(I) एकपदेन उत्तरत (One Word Answer):

2 × 1 = 2 अङ्काः

1. सज्जनानां सङ्गतिः किं कथ्यते?
2. सत्सङ्गत्या मानवानां के विनश्यन्ति?

(II) पूर्णवाक्येन उत्तरत (Full Sentence Answer):

2 × 2 = 4 अङ्काः

1. संसारे यः जनः सत्सङ्गतिं करोति सः किं लभते?
2. सत्सङ्गतिः धियः किं करोति?

(III) भाषिककार्यम् एवं शीर्षकम् (Grammar & Title):

4 × 1 = 4 अङ्काः

1. अस्य गद्यांशस्य समुचितं शीर्षकं लिखत।
2. 'दुर्गुणाः' इति पदस्य विलोमपदं गद्यांशात् चित्वा लिखत।
3. 'त्याज्या' इति पदे कः प्रत्ययः अस्ति?
4. 'लभते' इति क्रियापदस्य लकारः कः?

भाग: - ब : पठित-अवबोधनम् (Textbook Comprehension - Shemushi) — [30 अङ्काः]

खण्ड 1: पठित-गद्यांशम्, पद्यांशम्, नाट्यांशम् च

पाठः 1: शुचिपर्यावरणम्

प्रश्न 2. अधोलिखितं पठित-गद्यांशं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखतः

5 अङ्काः

अत्र जीवितं दुर्वहं जातं प्रकृतिरेव शरणम्। शुचि-पर्यावरणम्। महानगरमध्ये चलदहर्निशं कालायसचक्रम्। मनः शोषयत् तनुः पेषयद् भ्रमति सदा वक्रम्।
दुर्दान्तैर्दशनैरमुणा स्यान्नेव जनग्रसनम्। कज्जलमलिनं धूमं मुञ्चति शतशकटीयनाम्। वाष्पयानमाला सन्धावति वितरन्ती ध्वानम्। यानानां ह्यनन्ताः पङ्क्तयो ह्यन्तं शरणम्।

1. महानगरमध्ये अहोरात्रं किं चलति? (एकपदेन)
2. शतशकटयानं कीदृशं धूमं मुञ्चति? (एकपदेन)
3. अत्र जीवितं कीदृशं जातम्? (एकपदेन)
4. कस्य माला ध्वानं वितरन्ती सन्धावति? (पूर्णवाक्येन)
5. 'अहर्निशम्' अस्य पदस्य पर्यायपदं गद्यांशे किं प्रयुक्तम्? (भाषिककार्यम्)

पाठः 4: शिशुलालतुम्

प्रश्न 3. अधोलिखितं पठित-पद्यांशं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखतः

5 अङ्काः

कुशः लवश्च रामस्य समीपम् उपसृत्य प्रणम्य च- अपि कुशलं महाराजस्य?
रामः- युष्मद्दर्शनात् कुशलमिव। भवतोः किं वयोऽनुरोधद् अपूज्यस्य पात्रं वयमत्र?
लवः- अहो अनुग्रहः! भवतोः सौन्दर्यावलोकने जनितेन कौतूहलेन पृच्छामि- क्षत्रियकुलपितामहयोः सूर्यचन्द्रयोः को वा भवतोर्वशस्य कर्ता?

1. कौ रामस्य समीपम् उपसृत्य प्रणमतः? (एकपदेन)
2. रामस्य दर्शनम् केन कुशलमिव भवति? (एकपदेन)
3. लवः कस्य कौतूहलेन प्रश्नं पृच्छति? (एकपदेन)
4. लवः कुशश्च कस्य वंशस्य कर्तारौ पप्रच्छतुः? (पूर्णवाक्येन)
5. 'प्रणम्य' इति पदे कः प्रत्ययः अस्ति? (भाषिककार्यम्)

पाठः 12: अन्योक्तयः

प्रश्न 4. अधोलिखितं पद्यांशं (श्लोकं) पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखतः

5 अङ्काः

एको हि हंसो नलिनीं प्रपन्नः सहस्रसङ्ख्यैरपि पङ्कजैश्च।
सूर्येण येनैव विकासितानि तस्मै नमो हंसकुलावतंस॥

1. कः नलिनीं प्रपन्नः? (एकपदेन)
2. केषां सहस्रसङ्ख्यैः नलिनी विकासिता? (एकपदेन)
3. केनेव पङ्कजानि विकासितानि? (एकपदेन)
4. श्लोके हंसकुलावतंसाय कः नमस्करोति? (पूर्णवाक्येन)
5. 'सूर्येण' इति पदे का विभक्तिः? (भाषिककार्यम्)

खण्ड 2: पाठ्यपुस्तकस्य प्रश्नाः, श्लोकलेखनम्, प्रश्ननिर्माणम् च

प्रश्न 5. रेखाङ्कितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत (किञ्चित् चत्वारि):

4 × 1 = 4 अङ्काः

1. महानगरेषु वाहनानां पङ्क्तयः सन्ति।
2. उद्यमेन समः बन्धुः नास्ति।
3. वानरः आत्मानम् वन्यराजपदाय योग्यः मन्यते।
4. चोरेण पेटिका गृहीता।
5. पिता पुत्राय बाल्ये विद्याधनं यच्छति।

प्रश्न 6. पाठ्यपुस्तकात् दो श्लोकौ लिखत (यौ अस्मिन् प्रश्नपत्रे न स्तम्):

2 × 2 = 4 अङ्काः

(Write two Subhashita Shlokas from your textbook which are not present in this question paper.)

प्रश्न 7. अधोलिखित-प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृत-पूर्णवाक्येन लिखत (किञ्चित् त्रीणि):

3 × 2 = 6 अङ्काः

1. कस्मात् कारणात् महानगरेषु संसरणं कठिनं वर्तते? (पाठः 1)
2. अन्ते सर्वे मिलित्वा कस्य राज्याभिषेकस्य तत्पराः भवन्ति? (पाठः 7)
3. मयूरः कथं नृत्यमुद्रायां स्थितः भवति? (पाठः 7)
4. बुद्धिमती केन उपेता पितुर्गृहं प्रति चलिता? (पाठः 2)

भागः - स : व्याकरणम् (Sanskrit Grammar) — [25 अङ्काः]**प्रश्न 8. वस्तुनिष्ठ-व्याकरणप्रश्नाः (Objective Grammar Rules)****8.1 समुचितं शब्दरूपं / धातुरूपं / सन्धिं / समासं चित्वा लिखत (MCQs):**

6 × 1 = 6 अङ्काः

(i) 'नदी' शब्दस्य द्वितीया-विभक्तेः बहुवचनस्य रूपं किम्?

(a) नदीम्	(b) नदीः
(c) नद्यौ	(d) नदीनाम्

(ii) 'स्था' (तिष्ठ) धातुः लङ्-लकारस्य मध्यमपुरुष-एकवचनस्य रूपं किम्?

(a) अतिष्ठत्	(b) अतिष्ठः
(c) तिष्ठति	(d) तिष्ठेत्

(iii) 'गङ्गोदकम्' अस्य पदस्य सन्धि-विच्छेदः कः?

(a) गङ्गा + उदकम्	(b) गङ्ग + उदकम्
(c) गङ्गो + दकम्	(d) गङ्गा + दकम्

(iv) 'उपकृष्णम्' इति पदे कः समासः अस्ति?

(a) तत्पुरुषः	(b) अव्ययीभावः
(c) द्वन्द्वः	(d) बहुव्रीहिः

(v) 'विहस्य' इति पदे कः प्रत्ययः अस्ति?

(a) क्त्वा	(b) ल्यप्
(c) तुमुन्	(d) क्त

(vi) 'अभिगच्छति' इति पदे कः उपसर्गः अस्ति?

(a) अभी	(b) अभि
(c) अ	(d) अपि

प्रश्न 9. व्याकरण-अभ्यासप्रश्नाः (Grammar Application)**9.1 सन्धिं / सन्धि-विच्छेदं कुरुत (किञ्चित् त्रीणि):**

3 × 1 = 3 अङ्काः

1. निः + रसः = _____
2. इति + उक्त्वा = _____
3. सूर्योदयः = _____ + _____

9.2 समास-विग्रहं / समस्तपदं लिखत (किञ्चित् त्रीणि):

3 × 1 = 3 अङ्काः

1. सीता च रामः च = _____
2. दश आननानि यस्य सः = _____
3. गृहं गतः = _____

9.3 प्रत्ययं पृथक् कुरुत / संयोजयत (किञ्चित् त्रीणि):

3 × 1 = 3 अङ्काः

1. गम् + क्त्वा = _____
2. पठितः = _____ + _____
3. सम् + पूज् + ल्यप् = _____

9.4 रेखाङ्कितपदेषु अशुद्धि-शोधनं कुरुत (किञ्चित् त्रीणि):

3 × 1 = 3 अङ्काः

1. माता बालकम् स्नेहति। (बालकाय ✗)
2. सः अश्वेन पतति। (अश्वात् ✗)
3. वयम् क्रीडति। (क्रीडामः ✗)
4. हरिं वन्दते। (हरये ✗)

9.5 अधोलिखितेषु वाक्येषु वाच्यपरिवर्तनं कुरुत (किञ्चित् द्वे):

2 × 2 = 4 अङ्काः

1. त्वं श्लोकं पठसि। (कर्मवाच्ये)
2. रामेण रावणः हन्यते। (कर्तृवाच्ये)
3. बालिका नृत्यति। (भाववाच्ये)

9.6 अधोलिखित-वाक्येषु कोष्ठकात् समुचितं अव्ययपदं चित्वा रिक्तस्थानं पूरयत:

3 × 1 = 3 अङ्काः

1. सिंहः गार्जति _____। (उच्चैः / शनैः)
2. वृथा मा कुरु _____ समयम्। (कदापि / वृथा)
3. अहम् _____ विद्यालयम् गमिष्यामि। (श्वः / ह्यः)

भागः - द : रचनात्मक-कार्यम् (Creative Writing) — [10 अङ्काः]

पत्रलेखनम् (Letter Writing)

प्रश्न 10. भवतः नाम रोहनः अस्ति। विद्यालयस्य शुल्कं क्षमापयितुं (शुल्कमुक्तये) प्रधानाचार्यं प्रति लिखितं प्रार्थनापत्रं मञ्जूषायाः पदैः पूरयित्वा लिखतः

4 अङ्काः

[मञ्जूषा: असमर्थः, शुल्कमुक्तिम्, सेवायाम्, निर्धनः, प्रधानाचार्यवर्य!]

(1) _____,

(2) _____ शासकीय-माध्यमिक-विद्यालयः, उज्जैनम्।

विषयः - शिक्षणशुल्कमुक्तये प्रार्थनापत्रम्।

महोदय!

सविनयम् निवेदनम् अस्ति यत् मम पिता अतिव (3) _____ कृषकः अस्ति। तस्य आयः अतीव न्यूना अस्ति। अतः सः मम शिक्षणशुल्कं दातुम् (4)

_____ अस्ति। कृपया मम (5) _____ प्रदाय अनुगृह्यन्तु।

भवताम् आज्ञाकारी शिष्यः - रोहनः, कक्षा - दशमी।

संस्कृत-अनुवादः (Translation into Sanskrit)

प्रश्न 11. अधोलिखितानां वाक्यानां संस्कृतभाषायाम् अनुवादं कुरुत (किञ्चित् चत्वारि):

4 × 1 = 4 अङ्काः

1. सज्जन पाप से घृणा करते हैं।
2. कवियों में कालिदास श्रेष्ठ हैं।
3. सूर्य के उगने पर कमल खिलते हैं।
4. बालक खेल के मैदान में दौड़ते हैं।
5. सत्य की हमेशा विजय होती है।

निबन्धलेखनम् (Essay Writing)

प्रश्न 12. अधोलिखितेषु एकस्मिन् विषये संस्कृतभाषायां शतपदेषु (100 शब्देषु) निबन्धं लिखतः

2 अङ्काः

1. परोपकारः / सदाचारः
2. मम प्रियः कविः (कालिदासः)
3. पर्यावरणस्य महत्त्वम्

भाग: - इ : सम्पूर्णा उत्तरमाला (Complete Answer Key & Solutions)

उत्तरमाला : भाग: - अ (अपठित-अवबोधनम्)

उत्तर 1. अपठित-गद्यांशस्य उत्तराणि

(I) एकपदेन उत्तरम्:

1. सत्सङ्गतिः
2. दुर्गुणाः

(II) पूर्णवाक्येन उत्तरम्:

1. संसारे यः जनः सत्सङ्गतिं करोति सः कीर्तिं, सुखं, शान्तिं च लभते।
2. सत्सङ्गतिः जाड्यं धियो हरति, सिञ्चति वाचि सत्यम्, मानोन्नतिं दिशति च।

(III) भाषिककार्यम् एवं शीर्षकम्:

1. समुचितं शीर्षकम्: 'सत्सङ्गतिः' अथवा 'सत्सङ्गते: महिमा'।
2. विलोमपदम्: 'सद्गुणाः'
3. प्रत्ययः: यत् प्रत्ययः (त्याज् + यत्)।
4. लकारः: लट्-लकारः (प्रथमपुरुषः एकवचनम्)।

उत्तरमाला : भाग: - ब (पठित-अवबोधनम् - शेमुषी)

उत्तर 2, 3 एवं 4. पठित-अंशानाम् उत्तराणि

उत्तर 2 (गद्यांशः): (1) कालायसचक्रम् (2) कज्जलमलिनम् (3) दुर्वहम् (4) वाष्पयानमाला ध्वानं वितरन्ती सन्धावति। (5) अहर्निशम् = अहोरात्रम्।

उत्तर 3 (पद्यांशः): (1) कुशाः लवश्च (2) युष्मद्दर्शनात् (3) भवतोः सौन्दर्यावलोकनेन (4) लवः कुशश्च सूर्यचन्द्रयोः कः वंशस्य कर्ता इति पप्रच्छतुः। (5) प्र + नम् + ल्यप् = प्रणम्य।

उत्तर 4 (पद्यांशः): (1) हंसः (2) पङ्कजैः (3) सूर्येण (4) कविः हंसकुलावतंसाय सूर्याय नमस्करोति। (5) तृतीया-विभक्तिः (एकवचनम्)।

उत्तर 5. प्रश्ननिर्माणम्

1. कुत्र / केषु वाहनानां पङ्क्तयः सन्ति?
2. केन समः बन्धुः नास्ति?
3. वानरः कम् / किम् वन्यराजपदाय योग्यः मन्यते?
4. केन पेटिका गृहीता?

उत्तर 6. सुभाषितानि श्लोकद्वयम् (Model Shlokas Set 3)

1. गुणी गुणं वेत्ति न वेत्ति निर्गुणो, बली बलं वेत्ति न वेत्ति दुर्बलः।
2. न हि कश्चित् विजानाति किं कस्य श्वो भविष्यति। अतः श्वः करणीयानि कुर्यादद्यैव बुद्धिमान्॥

उत्तर 7. संस्कृत-पूर्णवाक्येन उत्तराणि

1. वाहनानां ह्यनन्ताः पङ्क्तयः धावन्ति, अतः महानगरेषु संसरणं कठिनं वर्तते।
2. अन्ते सर्वे मिलित्वा मयूरस्य राज्याभिषेकस्य तत्पराः भवन्ति।
3. मयूरः पिछान् उद्धाट्य नृत्यमुद्रायां स्थितः भवति।
4. बुद्धिमती पुत्रद्वयेन उपेता पितुर्गृहं प्रति चलिता।

उत्तरमाला : भाग: - स (व्याकरणम्)

उत्तर 8.1 व्याकरण सही विकल्प (MCQs)

(i) (b) नदी: | (ii) (b) अतिष्ठ: | (iii) (a) गङ्गा + उदकम् | (iv) (b) अव्ययीभाव: | (v) (b) ल्यप् | (vi) (b) अभि

उत्तर 9.1 से 9.6 व्याकरण-समाधानानि

उत्तर 9.1 (सन्धि:):

1. नि: + रस: = नीरस: (विसर्गलोप/दीर्घसन्धि:)
2. इति + उक्त्वा = इत्युक्त्वा (यणसन्धि:)
3. सूर्योदय: = सूर्य + उदय: (गुणसन्धि:)

उत्तर 9.2 (समास:):

1. सीता च राम: च = सीतारामौ (द्वन्द्वसमास:)
2. दश आननानि यस्य स: = दशानन: (बहुव्रीहिसमास:)
3. गृहं गत: = गृहगत: (द्वितीया-तत्पुरुष:)

उत्तर 9.3 (प्रत्यय:):

1. गम् + क्त्वा = गत्वा
2. पठित: = पठ् + क्त
3. सम् + पूज् + ल्यप् = सम्पूज्य

उत्तर 9.4 (अशुद्धि-शोधनम्):

1. स्नेह धातु योगे सप्तमी भवति → माता बालके स्निह्यति।
2. अपादाने पञ्चमी भवति → स: अश्वात् पतति।
3. वयम् उत्तमपुरुष बहुवचनम् → वयम् क्रीडाम:।

उत्तर 9.5 (वाच्यपरिवर्तनम्):

1. त्वया श्लोक: पठ्यते।
2. राम: रावणं हन्ति।
3. बालिकया नृत्यते।

उत्तर 9.6 (अव्ययपदम्):

1. सिंह: उच्चै: गर्जति।
2. वृथा मा कुरु कदापि समयम्।
3. अहम् श्व: विद्यालयम् गमिष्यामि।

उत्तरमाला : भाग: - द (रचनात्मक-कार्यम्)

उत्तर 10. शिक्षणशुल्कमुक्तये प्रार्थनापत्रम् (रिक्तस्थानपूर्ति:)

- (1) सेवायाम्
- (2) प्रधानाचार्यवर्य!
- (3) निर्धन:
- (4) असमर्थ:
- (5) शुल्कमुक्तिम्

उत्तर 11. संस्कृत-अनुवादः

1. सज्जनाः पापात् जुगुप्सन्ते (घृणां कुर्वन्ति)।
2. कविषु (कवीनाम्) कालिदासः श्रेष्ठः अस्ति।
3. सूर्ये उदिते कमलानि विकसन्ति।
4. बालकाः क्रीडाङ्गणे धावन्ति।
5. सत्यस्य एव जयः भवति।

उत्तर 12. संस्कृत-निबन्धः (परोपकारः)

परेषाम् उपकारः परोपकारः कथ्यते। परोपकारः मानवस्य सर्वश्रेष्ठः गुणः अस्ति। प्रकृत्याः सर्वे घटकाः परोपकाराय एव कार्यं कुर्वन्ति। नद्यः स्वकीयं जलं न पिबन्ति, वृक्षाः स्वकीयानि फलानि न खादन्ति, मेघाः च परोपकाराय एव जलं वर्षन्ति। उच्यते च- "परहितं सारिधर्मं नहि भाई"। परोपकारेण चित्ते शान्तिः प्रसन्ना च भवति। यः जनः परोपकारं करोति सः समाजे आदरं लभते। अतः अस्माभिः यथाशक्ति सर्वदा परोपकारः करणीयः।

MP Board Sanskrit Special Tip Set-3: सन्धि-समासयोः अभ्यासे विसर्ग-यण्-गुणसन्धीनां तथा तत्पुरुष-द्वन्द्व-बहुव्रीहिसमासानां विशेषरूपेण ध्यानं धरन्तु।